

תיק 1161709/2

לפני כבוד הדיינים:

הרב אליעזר איגרא

הרב שלמה שפירא

הרב ציון לוז-אילוז

המערערת:

פלוגית (ע"י ב"כ עו"ד יאיר שופל וטו"ר משה מיטלמן)

נגד

המשיב:

פלוגי (ע"י ב"כ טו"ר עזריאל ליפל)

פסק דין

הרב אליעזר איגרא:

לפני בית הדין ערעור על החלטתו של בית הדין קמא שבה נכתב בקצרה: "הילדים ישהו עם האב בליל הסדר מכיוון שעל האב מוטלת מצווה מדאורייתא של 'והגדת לבנך'".

האישה דרשה שהילדים יהיו אצלה בבית אביה בליל הסדר מכיוון שעיקרון הסדרי השהות שבין ההורים קובע כי הילדים ישהו מחצית מהחגים עם כל צד ולסירוגין ובשנה שעברה בליל הסדר היו הילדים אצל האב.

בית הדין קיבל את הערעור וקבע שאכן הילדים יהיו השנה אצל האם וכי נימוקים יצורפו בהמשך.

נבאר את דעתנו:

א. מחלוקת הראשונים אם סיפור יציאת מצרים הוא מצווה בפני עצמה

נחלקו הראשונים אם יש מצווה עצמאית של סיפור יציאת מצרים מן התורה.

כתב הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה א):

מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים בליל חמשה-עשר בניסן שנאמר "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים" (שמות יג, ג) כמו שנאמר "זכור את יום השבת" (שמות כ, ח), ומנין שבליל חמשה-עשר? תלמוד לומר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה" (שמות יג, ח) – בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך, ואף על פי שאין לו בן. אפילו חכמים גדולים חייבים לספר ביציאת מצרים וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח.

וכן כתב בספר המצוות (מצות עשה קנז):

היא שצונו לספר ביציאת מצרים בליל חמשה-עשר בניסן בתחלת הלילה כפי צחות לשון המספר. וכל מה שיוסיף [...] בהגדלת מה שעשה לנו ה' [...] ובהודות לו יתברך על מה שגמלנו מחסדיו יהיה יותר טוב [...]

אולם במשנה (פסחים קטז, א–ב) מבואר:

רבן גמליאל היה אומר: כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו. ואלו הן: פסח, מצה, ומרור. פסח – על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים, שנאמר (שמות יב, כז) "ואמרתם זבח פסח הוא לה" אשר פסח" וגו', מצה – על שום שנגאלו אבותינו ממצרים, שנאמר (שמות יב, לט) "ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים" וגו', מרור – על שום שמררו המצריים את חיי אבותינו במצרים, שנאמר (שמות א, יד) "וימררו את חייהם" וגו'

וכתבו התוספות (שם ע"א דיבור המתחיל "ואמרתם") על פיה: "ואמרתם זבח פסח – פירושו: באמירה, שצריך לומר 'פסח זה שאנו אוכלין' ואיתקש מצה ומרור לפסח וצריך לומר נמי 'מצה זו', 'מרור זה'. "ומשמע מדבריהם שאמירה זו היא חלק ממצוות האכילה של הפסח, המצה והמרור.

גם מדברי הרמב"ן (במלחמות, ברכות ב, ב מדפי הרי"ף) עולה שאמירה זו היא חלק ממצוות האכילה וזו לשונו:

[...] מאי לא יצא ידי חובתו – שלא קיים מצוה כהלכה [...] ושנינו כיוצא בה "כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו" – ולא שיהא צריך לחזור ולאכול פסח, מצה ומרור.

גם המהרש"א (חידושי אגדות פסחים קטז, ב) הבין שדברים אלו הם חלק ממצוות האכילה ולכן הקשה:

כל מי שלא אמר ג' דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו: פסח, מצה ומרור, פסח על שום מה כו' – לא מצינו בשאר מצות דבעיא שיאמר בהן על שם מה, דסגי להו בברכה על המצוה, אבל טעם הענין הוא מפורש ביש פרק קמא דזבחים דכל הזבחים שנובחו שלא לשמן כשרין חוץ מן הפסח וחטאת דפסולין שלא לשמן, וטעם הענין מפורש שם דלפי פגמם ורחקם מן הקדושה בעי טפי קירוב לקדושה דהיינו זביחה לשמה. ועל כן אמר רבן גמליאל דגם אכילת הבעלים יהיה מפורש לשמה לקרב אל הקדושה וזהו שאמר "פסח על שם שפסח הקדוש ברוך הוא" כו'

לעומתם הרמב"ם ועוד ראשונים סוברים שדברי רבן גמליאל "כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו. ואלו הן: פסח, מצה ומרור" מצריכים אמירה זו חלק ממצוות סיפור יציאת מצרים, שזו לשון הרמב"ם (שם הלכה ה):

כל מי שלא אמר שלשה דברים אלו בליל חמשה-עשר לא יצא ידי חובתו, ואלו הן: פסח, מצה ומרור. פסח – על שם שפסח המקום ברוך הוא על בתי אבותינו במצרים שנאמר "ואמרתם זבח פסח הוא לה'" וגו' (שמות יב, כז), מרורים – על שם שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים, מצה – על שם שנגאלו. **ודברים האלו כולן הן הנקראין הגדה.**

ועיין בשו"ת בנין ציון (סימן ל) שכתב כחידוש שיש לומר שאמירת 'פסח, מצה ומרור' היא דין בסיפור יציאת מצרים ולפלא שלא הביא שדבר זה כתוב מפורש ברמב"ם וז"ל:

אמנם יש לחקור במה שאמר רבן גמליאל שם (פסחים קטז) שצריך לפרש טעם פסח ומצה ומרור – אם היה זה גם בפסח שני, דלפי מה שכתבו התוספות שם ילפינו כן מדכתיב "ואמרתם זבח פסח" [...] ולפי זה הוי זה מצוה על גופן של פסח שנוהג גם בשני [...] אכן [...] גם הלשון "לא יצא ידי חובתו" קשה – דאם לא קיים מצות אמירה למה לא יצא ידי אכילת פסח. והר"ן נדחק לפרש דקאמר "כאלו לא יצא" וכעין מה שנאמר בסוכה (פרק ב) "אם כן היית נוהג לא קיימת מצות סוכה [...]"

ולכן לולא דברי הראשונים היה נראה לעניות דעתי שמה שאמר רבן גמליאל "לא יצא ידי חובתו" – לא לענין אכילת פסח, מצה ומרור קאמר, אלא לענין מצות ספור יציאת מצרים דכבר הקשו הפוסקים מה ענין מצות עשה של ספור יציאת מצרים בליל פסח, כיון דבכל לילה חיוב להזכיר יציאת מצרים כדרשת בן זומא דפסקינן כוותיה, ותרצו דבכל לילה די בזכירה לחוד אבל בליל פסח צריך להרבות לספר. והנה למעלה אין לזה שיעור, ולכן אמרו רבותינו ז"ל "כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח", אבל הרי צריך שיעור למטה – כמה יספר ויהיה יוצא ידי חובת מצות ספור יציאת מצרים. ונראה לעניות דעתי דלזה בא רבן גמליאל ומפרש שני דברים: האחד, שהמועט להיות יוצא הוא לפרש טעמי פסח, מצה ומרור, כדדרשינן מ"והגדת לבנך" וגו' [...] ולכן נסמכו דברי רבן גמליאל במתניתן אחר "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" וכו' להודיענו שגם זה מדבר מענין מצות הגדה.

ופירוש זה נכון לעניות דעתי. ולפי זה לא שייך זה רק בפסח ראשון ולא בפסח שני. ויהי רצון שנוכח לעשות פסח במהרה בימינו, כעתירת הקטן, יעקב.

משו"ת הרא"ש (כלל כד סימן ב) עולה שהוא סובר שאין מצווה עצמית בסיפור יציאת מצרים, וזו לשונו:

וששאלת למה אין מברכין על ספור ההגדה – הרבה דברים צוה הקדוש ברוך הוא לעשות זכר ליציאת מצרים ואין אנו מברכין עליהן, כגון הפרשת בכורות וכל המועדים, שאין צריך להזכיר בהפרשת בכורות שאנו עושין אותן זכר ליציאת מצרים, אלא שצוה הקדוש ברוך הוא לעשות המעשה ומתוך כך אנו זוכרין יציאת מצרים. ולא דוקא הגדה בפה, אלא אם ישאל מפרשין לו (וזהו ההגדה לצד שזוכרין יציאת מצרים).

הגר"י פערלא (על ספר המצוות לרס"ג, מצווה לג) סיכם את השיטות כדלקמן:

איברא דחוינא ליה לרבינו הגאון ז"ל [– רס"ג] שלא מנה מצוות סיפור יציאת מצרים במנין העשין [...] ואמנם רבינו הגאון אינו יחיד בדבר זה שגם הבה"ג והר"א הזקן והר"ש בן גבירול ז"ל לא מנו עשה זו במנין העשין שלהם [...] וגם להרא"ם ז"ל ביראים ראיתי שהשמיט מצות עשה זו ולא מנאה במנין המצות עיין שם [...] אפשר לומר [...] על פי מה שכתב בתשובת הרא"ש [...]

היינו: מדברי הרא"ש ושאר הגאונים והראשונים שהביא הגר"י פערלא עולה שאין כלל מצווה מדאורייתא בסיפור יציאת מצרים [ואפשר אפוא שזו גם דעת תוספות והרמב"ן הנ"ל].

ואומנם הגר"י פערלא רוצה לומר שיש מצוות סיפור מדאורייתא בשעת אכילת מצה ומרור כשישאל הבן טעם אכילתן יותר מבכל השנה. וכך מחדש שיש מצווה מדרבנן לספר לבן שכתב:

אלא ודאי עיקר המצווה דאורייתא אינו אלא להשיב על שאלת הבן בלבד [...] ומדאורייתא ליכא מצווה אלא בשעת אכילת מצה ומרור כשישאל הבן טעם אכילתן יותר מבכל השנה [...] ומבואר דסבירא ליה דמאי דאמרינן בפרק ערבי פסחים "חכם בנו – שואלו" וכו' "ואם לאו הוא שואל את עצמו", "עייין שם – מדרבנן בעלמא הוא. אבל מדאורייתא ודאי ליכא חיובא אלא להשיב על שאלת הבן. וכן מאי דתנן התם (קטז ע"א) "אם אין דעת בבן – אביו מלמדו" וכו' אין זה אלא מדרבנן. וכן מה שאמרו במכילתא (סוף פרשת בא) ובירושלמי (פרק ערבי פסחים) ובסדר הגדה "כנגד" ארבעה בנים דברה תורה" וכו' "שאינו יודע לשאול – את פתח לו, שנאמר 'והגדת לבנך' וגו' – "אין זה אלא אסמכתא בעלמא ומדרבנן. וכן מה שהביא הרמב"ם (בספר המצוות עשין קנו) מהמכילתא דתניא: "מכלל שנאמר 'כי ישאלך בנך' יכול אם ישאלך בנך אתה מגיד לו?" כו' "תלמוד לומר: 'והגדת לבנך' – אף על פי שאינו שואלך" עייין שם. צריך לומר להרא"ש ז"ל דגם זה אסמכתא בעלמא היא ומדרבנן. אבל מדאורייתא אין לנו אלא קרא כדכתיב "כי ישאלך בנך" וגו' [...] אלא ודאי עיקר המצווה דאורייתא אינו אלא להשיב על שאלת הבן בלבד. אלא מדרבנן איכא חיובא לספר יציאת מצרים גם כדליכא שאלה. אבל מכל מקום כעין דאורייתא הוא דתיקנו שיהא הסיפור דוקא על ידי שאלה ותשובה.

אומנם דברים אלו קשה להולמם בשיטת הרא"ש שהרי הרא"ש שאל מדוע לא מברכים על מצוות הגדה והוא עונה שאין מצווה כזו ולפי הגר"י פערלא יוצא שכאשר הבן שואל מקיים מצווה דאורייתא ומדרבנן בכל סדר ההגדה, ואם כן מדוע לא יברך, שהרי גם על מצוות דרבנן מברך. אלא על כורחך לשיטת הרא"ש אין אפילו מצווה דרבנן בסיפור יציאת מצרים אלא זה חלק ממצוות אכילת מצה, ויוצא בברכת המצה.

ב. לדעות שיש מצוות עשה דאורייתא לספר ביציאת מצרים – האם חייב האב בעצמו לספר לבנו והאם המצווה היא "והגדת לבנך" דווקא?

כאמור, שיטת הרמב"ם שפסק שיש מצוות עשה של סיפור יציאת מצרים, וכתב הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ב):

מצווה להודיע לבנים, ואפילו לא שאלו, שנאמר "והגדת לבנך". לפי דעתו של בן אביו מלמדו – כיצד? אם היה קטן או טיפש, אומר לו: "בני, כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו – או – כמו עבד זה במצרים, ובלילה הזה פדה אותנו הקדוש ברוך הוא ויוציאנו לחירות." ואם היה הבן גדול וחכם, מודיעו מה שאירע לנו במצרים ונסים שנעשו לנו על ידי משה רבינו – הכל לפי דעתו של בן.

מדברי הרמב"ם עולה שיש מצוות "והגדת לבנך" גם לבנו גדול וחכם. ולכאורה קשה: אם כן בכל משפחה – הבנים, אפילו בגרו ונישאו ויש להם בנים, חייבים בכל שנה להיות אצל אביהם כדי שהאב יוכל לקיים מצוות "והגדת"? כמו כן קשה שהרי פעמים רבות כאשר מתארחים אצל הסבא הוא שקורא את ההגדה ומסביר, וכיצד אפוא מקיים האב – בנו – את מצוות "והגדת" שהרי הוא עצמו אינו מספר אלא שומע את הסבא מספר?

חלק מפוסקי זמננו עונים על שאלות אלו על פי העיקרון של דין 'שליחות'.

הגאון ר' בצלאל שטרן בספרו שו"ת בצל החכמה (חלק ו סימן סז) האריך בשאלות אלו ומסקנתו היא:

והנראה לעניות דעתי בסייעתא דשמיא ליישב מנהגן של ישראל, דמבואר בפרי מגדים (פתיחה כוללת חלק ג אות כח) וזו לשונו:

הנה במצות – אחד מוציא חבירו, כדאיתא בראש השנה סוף פרקים ג' וד', הוא מטעם שליחות [וכו'] וכל היכא דשליח לאו בר חיובא הוא לא שייכא ביה תורת שליחות, כמו אשה במצוות עשה שהזמן גרמא וכן כרך בי"ד [וכו'] וכל המצות אף על פי שיצא מוציא הוא דהוה כמחוייב בדבר מטעם ערבות ומכל מקום העיקר שאחד מוציא חבירו מטעם שליחות הוא וכאמור.

עד כאן לשונו, עיין שם היטב.

–ועיין שם (בשו"ת בצל החכמה) שהאריך ובין היתר חידש שאת מצוות סיפור יציאת מצרים בליל פסח לבניו הקטנים ילפינן מקראי שנזכר בהם "בנך", ואת המצווה לספר בינו לבין עצמו וכן לספר לאחרים ובניו הגדולים בכלל, ילפינן מקרא ד"זכור את היום הזה" ונמצא הסיפור לבניו הגדולים אינו אלא כסיפור לאחרים. חילוק זה אינו ברור ואינו מוכרח כמבואר לקמן אולם לענייננו ברורה דעתו שמצוות "והגדת לבנך" מועיל בה שליחות כפי שמועילה שליחות במצוות מילה – שחייב האב למול את בנו, ובמצוות "ושננתם לבניך" – שחייב ללמד את בנו תורה.

עוד עניין שדן בו בהקשר זה הוא 'מצווה בו יותר מבשלוcho', והעלה:

ומשום 'מצווה בו יותר מבשלוcho' לא שייך כאן לעניות דעתי, ד[זה] רק במצווה המוטלת על היחיד והוא אינו מקיים אותה בעצמו אלא ממנה ליחיד לשליח לעשותה במקומו. אבל מצווה המוטלת על יחידים רבים והם ממנים אחד לשליח להוציאם ידי חובתם – אין בזה משום 'מצווה בו יותר מבשלוcho', אדרבה יש בזה משום מעלת 'ברוב עם הדרת מלך'. ועיין ט"ז (אורח חיים סימן קפג ס"ק ו) ובמשנה ברורה (שם ס"ק כז) דמעיקר הדין נכון שישמענו המסובין כל הברכת המזון מפי המזמן והוא יוציאם בברכתו, עיין שם ועיין בט"ז שם בשם הרא"ש, ולא אמרינן דאדרבה כל אחד יברך לעצמו דמצווה בו יותר משלוcho, אלא ודאי כמו שכתבתי. ועיין מגן אברהם (סימן תרפט ס"ק י). וגם החולקים – היינו משום דמקרא מגילה הוי כמו תפלה, מה שאין כן אמירת ההגדה. וגם אם כולם אומרים בלחש, ניחא.

וכן העלה הגר"מ שטרנבוך (תשובות והנהגות כרך ב סימן רלו):

שאלה: לאכול ליל הסדר אצל הסבא, ובגדר חובת הבן שואל

[...]ומיהו אפשר שלמצות האב "והגדת לבנך" מועיל שליחות ולא נקרא מצווה שבגופו, ואז אתי שפיר שמכבדים הסבא שיגיד ויספר והוא 'שלוcho' של ההורים, וכל שכן שבו יש חכמה וזקנה ועדיף טפי, ודומה לשחיטת פסח ולמילה שמועיל שליחות שהעיקר שהפסח נשחט או במילה שהבן נימול, גם כאן העיקר שהבן ישמע הסיפור ואינו הלכה שהאב בגופו יספר.

וכעין זה עיין בהפלאה בקידושין (ל, א) דבמצות "והודעתם לבניך ולבני בניך" עדיף שהסב ילמוד עם הנכד, שהמסורת קרובה יותר, ועל דרך זו במצות "ולמען תספר באזני בנך וכן בנך" יש ענין במסורת הסב לנכד.

וכן כתב (תשובות והנהגות כרך ד סימן קב):

ובעיקר מצות סיפור יציאת מצרים יש לתמוה על המנהג שבנים נשואים מתארחים בליל הסדר אצל ההורים או אצל החותן, ביחד עם בניהם הם, ונמצא שהסבא מנהל את הסדר והם שותקים רוב הזמן, ולכאורה מבטלין המצוות עשה דאורייתא שאב יספר לבנו, והדבר תימה רבתי.

והיה אפשר לומר דהרי מצינו במצות מילה ותלמוד תורה דהאב מצווה על בנו, ויכול לשכור אחר למולו וללמד את בנו ויוצא בכך גם לכתחילה, והכא נמי במצות סיפור סיפור יציאת מצרים שעיקרה שהבן ישמע וידע ענין יציאת מצרים – הרי הסבא הוא שליח של האב שהרי למטרה זו הגיע אליו לחג [...] ואף שמצווה בו יותר

מבשלוחו – כבר כתבו האחרונים דהיינו דוקא באופן שעל ידי השליחות נראה כולזול בהמצוה, אבל דרך כיבוד מותר, עיין פלתי (יורה דעה כח) במצות כיסוי דאף שמוטלת על השוחט יכול לכבד אחר, והכא נמי כשמכבד אביו או חותנו והם שלוחיו – אין בזה זלזול להמצוה.

וכן כתב מפורשות במנחת חינוך (פרשת בא מצוה כא):

והנה זה ברור: כמו בכל מצות התלויה בדיבור – אחד מוציא חבירו, כמו ברכת המזון וכדומה, חוץ קריאת שמע מטעם הירושלמי – עיין בראשונים ובאורח חיים, הוא הדין כאן: אחד מוציא חבירו, ואפילו אם יצא מוציא כמו בכל מצות חיוביות. רק צריך שיהיה מחויב בדבר, דבלאו הכי אינו פוטר חבירו – עיין [ב]ש"ס כמה פעמים. ומפורש בפסחים קט"ז: רב יוסף ורב ששת אמרו ההגדה, ואי סומא פטור לא היו מוציאין את בני ביתם, ומבואר להדיא דמחויב – מוציא חבירו ידי חובה. ועיין אורח חיים סימן תפ"ד.

מדברי אחרונים אלו עולה ההבנה שקיימת מצווה דאורייתא של "והגדת לבנך", אבל אפשר לקיימה על ידי שליח. אם כן ברור שגם הסב – אבי האם יכול להוציא את האב בחובת הסיפור לבנו.

גם אם יש הידור מסוים בשיתוף האב בפועל בחלק מן ההגדה, אולם במקרה שלפנינו שהילדים גדלים אצל האם, והאם משמשת שליחה נאמנה של האב במצוות חינוך הילדים לתורה ומצוות ודרך ארץ בכל השנה. קשה לקבל "הידורים" דווקא בליל הסדר – כשהאם רוצה לזכות ולהיות היא וילדיה יחד עם משפחתה – שתשב היא בכל שנה בדד בלי הילדים, בעוד אין ספק שלדעת האחרונים הנ"ל מתקיימת מצוות "והגדת לבנך" על ידי הסבא אביה של האישה שמוציא את האב ידי חובתו מדין שליחות.

תשובה נוספת לשאלתם מצאתי בהגדת הגר"ח קנייבסקי שליט"א (עמ' נט-ס) שנשאל מדוע לא נזהרים שכל בן יאכל אצל אביו כדי לקיים את המצווה של והגדת לבנך, והשיב:

[...]אלא עיקר המצווה היא סיפור יציאת מצרים לאחרים ודיבר הכתוב בהווה שבנו סמוך אליו וכלשון הברייתא (פסחים דף קטז ע"א): "תנו רבנן: חכם בנו – שואלו, ואם אינו חכם – אשתו שואלתו".

וכתב תשובה זו גם מפיו של הגראי"ל שטינמן זצ"ל.

ולמעשה דברים אלו עולים במפורש מדברי הראשונים שכן כתב החינוך (מצווה כא) בביאור מצות סיפור יציאת מצרים, זו לשונו:

לספר בענין יציאת מצרים בליל חמשה-עשר בניסן כל אחד כפי צחות לשונו, ולהלל ולשבח השם יתברך על כל הנסים שעשה לנו שם, שנאמר "והגדת לבנך" וגו' (שמות יג, ח). וכבר פירשו חכמים דמצות הגדה זו היא בליל חמשה-עשר בניסן בשעת אכילת מצה, ומה שאמר הכתוב "לבנך", דלאו דוקא בנו, אלא אפילו עם כל בריה.

מדבריו אלו מבואר כמו שביארנו לעיל שבנו – לאו דווקא אלא שדיבר הכתוב בהווה שבדרך כלל בנו סמוך על שולחנו.

וכן עולה מדברי הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה ג) שכתב:

[...]אין לו בן – אשתו שואלתו, אין לו אשה – שואלין זה את זה "מה נשתנה הלילה הזה", ואפילו היו כולן חכמים, היה לבדו – שואל לעצמו "מה נשתנה הלילה הזה".

למדנו מדברים אלו שאין שינוי במהות המצווה של סיפור יציאת מצרים ובקיומה בין המספר לבנו, לאשתו או לכל אדם אחר ואפילו לעצמו.

וזו לשון המכילתא שהביא הרמב"ם בספר המצוות (מצוות עשה קנז):

מכלל שנאמר "והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר" – יכול אם ישאלך אתה מגיד לו ואם לאו אי אתה מגיד לו? תלמוד לומר: "והגדת לבנך" אף על פי שלא שאלך. **אין לי אלא בזמן שיש לו בן, בינו לבין עצמו בינו לבין אחרים – מניין? תלמוד לומר: "ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים".**

גם מלשון המכילתא משמע שקיום המצווה אינו קשור בהכרח בסיפור לבנו אלא בכל סיפור – יהיה למי שיהיה – קיים מצווה זו.

וכן עולה מלשון ספר מצוות גדול (עשין סימן מא) שהעתיק את לשון הרמב"ם:

מצות עשה מן התורה לספר ניסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים כליל ט"ו בניסן שנאמר "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים" כמו מצות "זכור את יום השבת", ומניין שכליל חמשה-עשר [ראוי לספר] שנאמר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר: בעבור זה" וגו' – בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך. [על פי רמב"ם הלכות חמץ ומצה פרק ז הלכה א']

וצריך לעשות שינוי כלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו [נ"א: ויאמרו] "מה נשתנה הלילה הזה" וכו' עד שישגיב להם ויאמר "כך וכך אירע לנו", ולפי דעתו של בן אביו מלמדו. [על פי רמב"ם שם הלכות ב-ג]

ואם אין לו בן – אשתו שואלתו, ואם אין לו אשה – שואלים זה לזה "מה נשתנה הלילה הזה" [על פי רמב"ם שם הלכה ג]

וכן עולה מספר מצוות קטן (מצווה קמד):

[...] **להגיד לבנו** ליל חמשה-עשר בניסן יציאת מצרים, דכתיב (שמות יג) "והגדת לבנך" וגו' ואמרו רבותינו (מכילתא פרשת בא פרשה יז) צריך לעשות שינוי כדי שישאל הבן, כגון לטבול וגם צריך ליטול ידיו קודם אכילת ירקות וגם לעקור השלחן וצריך להיות לו ארבע כוסות מייין – שנים מהם מוזגים קודם אכילה כדי שישאלו, ואפילו אינו שואל מגיד לו אביו **וכן אדם לחבירו או לעצמו** [...]

ומצאתי הסבר נחמד של בעל בני יששכר בספרו דרך פקודיך (מצות עשה כא חלק המעשה) המוכיח כי "בנו" לאו דווקא:

א. מצוה כ"א: מצות עשה לספר ביציאת מצרים ליל ט"ו ניסן, שנאמר "והגדת לבנך ביום ההוא" וכו' (שמות יג, ח). הנה עיקר המצוה לספר לאחרים את כל אשר הפליא ה' יתברך עם אבותינו ועמנו כאשר הוציאנו [...]

ג. אפילו אין לו בן סמוך על שלחנו או בסעודתו, ויושב עם אחרים, מצוה לספר זה לזה, ומצוה מן המובחר גם כן שישאלו זה לזה "מה נשתנה" וכו', הגם שכולם חכמים ויודעים זה הדבר – אם כן אזדא לה הטעם שכתבתי לעיל, עם כל זה הדבר שבא על ידי שאלה בא הענין ברוב הדברים מסודר ומתוק לחיד ונקבע ביותר בנפש [...]

ד. על כן אפילו אין עמו חברים ותלמידים אשתו שואלתו, ובאם לאו – הוא שואל לעצמו כדי שיבואו העניינים בדרך שאלה ותשובה מטעם הנ"ל [...] ונראה לי דנשמע הדבר הזה מן התורה "והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר" (שמות יג, ד), דתיבת "מחר" הוא מיותר לגמרי ואין לו ביאור כי הציווי הוא לכל ימי עולם, אלא להורות דהנה המצוה לכל ישראל נאמרה בלשון יחיד לכל אחד בפני עצמו, והנה היו בודאי בהם כמה אנשים אשר לא היו להם

בנים, והנה אי אפשר לומר להם שישאלו להם בניהם מחר, על כרחך הוא להורות דתיבת "בנך" לאו דוקא – הוא הדין אחר, ושפיר תוכל להיות השאלה מחר, ומה שאמר "בנך" להורות דמצוה מן המוכרח בשאלת הבן אם אפשר. וגם יש לפרש כי ישאלך "בנך" מלשון "בינה" דהיינו הבנתך – שאפילו אין לך מי שישאלך תשאל מבינתך ותשיב לך, ויורה על זה תיבת "מחר" כמו שכתבתי בסמוך.

דברים אלו כתב גם הגאון האדר"ת במכתב (הובא בספר יהודה לקדשו – אסופת מערכות עמוד כ):

ירא א–לוקים אחד שאלני על דבר בנו הילד בן ח' שנים שיחיה לאורך ימים טובים, שהוא אצל זקינו – מי שהיה חותנו הראשון, וכבר הגיע למצות חינוך סיפור יציאת מצרים: איך יעשה בחג הפסח הבא עלינו לטובה – שרוצה לקיים בו מצות "והגדת לבנך", אבל הזקן עם זקנתו הילד להם כל שעשועיהם, וחלילה ישבית מהם שמחת יום טוב כשלא יהיה הילד אצלם, ועל כן מסתפק ושואל איך יעשה.

השבתיו ב"ה שלפי הנראה מלשון הר"מ [– הרמב"ם] ז"ל וכל דברי הראשונים כלשון רבותינו חז"ל שאין החובה דוקא להגיד לבן, אלא שדיבר הכתוב בהווה שיספר לבנו, ואם לא יוצא באשתו וגם לעצמו. ואם כן יש לומר דמצות שמחת יום טוב שיהיה להזקנים בנכדם עדיף מההידור מצוה שהוא יקיים בבנו "והגדת".

מדברים אלו עולה ברור כי "והגדת לבנך" הוא בגדר "דיבר הכתוב בהווה" ומצוות שמחת יום טוב של הזקנים – ובמקרה שלנו גם של האם – עדיפה על הידור מצווה של האב בקיום "והגדת לבנך".

דברים אלו כתב גם מרן הגאון הרב עובדיה יוסף זצ"ל בספרו חזון עובדיה (סימן כא):

אולם נראה לפי עניות דעתי שמכיון שאמרו חז"ל (פסחים קטז, א) "חכם בנו – שואלו, ואם אינו חכם – אשתו שואלתו, ואם לאו – הוא שואל לעצמו, ואפילו תלמידי חכמים שואלים זה לזה" אלמא דמה שכתוב והגדת "לבנך" לאו דוקא הוא, אלא למצוה מן המוכרח. וכן איתא במכילתא שהביאה הרמב"ם בספר המצות (מצות עשה קנז):

"כי ישאלך בנך" – יכול אם ישאלך בנך אתה מגיד לו [וכו'] תלמוד לומר "והגדת לבנך" – אף על פי שאינו שואלך. אין לי אלא בזמן שיש לו בן, בינו לבין עצמו בינו לבין אחרים מנין? תלמוד לומר "זכור את היום הזה".

גם בספר החינוך (מצוה כא) כתב: "ומה שכתבה תורה והגדת לבנך, לאו דוקא בנו אלא עם כל בריה". עיין שם. נמצא שאין השאלה של הבן מחייבת, אלא למצוה מן המוכרח, שעל ידי שהבן שואל כענין והאב משיב לו כהלכה, [...] ואף על פי שכתב המנחת חינוך שעיקר מצות סיפור יציאת מצרים בלילה הזה, לקיים "והגדת לבנך", אין זה מוכרח לומר שזוהי עיקר המצוה בדוקא [...] ואפשר עוד שאם הוא תלמיד חכם ומספר למסובים ענין יציאת מצרים כיד ה' הטובה עליו, הוי כאילו מספר לבניו, וכמו שכתב הרמב"ם (בהלכות תלמוד תורה פרק א הלכה ב):

כשם שחייב אדם ללמד את בנו תורה, שנאמר "ולמדתם אותם את בניכם", כך חייב ללמד את בן בנו שנאמר "והודעתם לבניך ולבני בניך", ולא בנו ובן בנו כלבד, אלא מצוה על כל חכם וחכם מישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינם בניו, שנאמר "ושננתם לבניך" – מפי השמועה למדו "בניך" – אלו תלמידיך, שהתלמידים קרואים בנים, שנאמר "ויצאו בני הנביאים". אם כן, למה נצטווה על בנו ובן בנו? להקדים בנו לבן בנו, ובן בנו לבן חברו.

(ומקור דבריו בספרי).

אף כאן מה שכתוב "והגדת לבנך" – לקדימה בעלמא. וכל מה שילמד מן ההגדה בסיפור יציאת מצרים אפילו לאחרים – כאילו קיים "והגדת לבנך". ואף הבנות בכלל בנים לענין זה, כיון שכשיגדלו גם הן יצטרכו לספר

הדברים לבניהן, שהנשים חייבות בהגדה ובסיפור יציאת מצרים, אף שיוצאות בשמיעה מדין שומע כעונה [...] ושוב ראיתי בשו"ת התעוררות תשובה (חלק ב סימן קכו) דפשיטא ליה שנשים פטורות מן התורה מן ההגדה וסיפור יציאת מצרים, ולפי זה כתב שהוא הדין שפטורות ממצות "והגדת לבנך" [...] ונעלם ממנו מ"ש הרמב"ם בספר המצות שנשים חייבות בהגדה מן התורה. וכן כתב בספר החינוך (סימן כא) שמצוה זו נוהגת באנשים ובנשים. גם מה שפוטר להגיד לבנות, אין זה מוסכם, וכבר הוכחנו מהמגן אברהם והאחרונים דסבירא להו שאף הבנות הן בכלל בנין לענין זה [...]

עולה מדברי מרן בחזון עובדיה: א. מה שכתוב "והגדת לבנך" – לאו דווקא הוא, אלא למצוה מן המובחר; ב. בנות בכלל זה "כיוון שכשיגדלו גם הן יצטרכו לספר הדברים לבניהן, שהנשים חייבות בהגדה ובסיפור יציאת מצרים" "ועיין שהאריך בחזון עובדיה שם בסימן כ בענין חיוב נשים במצוות בהגדה ובסיפור יציאת מצרים).

עיין גם בדברי מו"ר הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א שכתב:

אך לאחר העיון נראה לעניות דעתי לומר שגם מצות ההגדה אינה מחייבת בהכרח את שותפותו של הבן, משום שעיקרה של מצוה זו היא בעצם ההגדה. ושני דינים הם: הדין העיקרי הוא "והגדת", דהיינו החובה לספר ביציאת מצרים לכל אדם כולל למספר עצמו, ולא דווקא לבן. אלא שיש עוד דין "לבנך", דהיינו שיש עדיפות לספר סיפור זה דווקא לבן הקטן, כדי שהמסורת של יציאת מצרים תעבור מדור לדור.

וגמרא שאין חובה מעיקר המצוה לספר דווקא לבן, וממילא אין חובה שהבן ימצא ליד אביו בליל הסדר על מנת שיקיים בו את מצות ההגדה. הן משום שמדובר בבן גדול שאינו בכלל "בנך" לענין זה, ואפילו אם הבן היה קטן ניתן לקיים באופן עקרוני את המצוה על ידי כל אדם, ורק כשהבן נמצא ליד האב יש להעדיפו על אחרים.

[...] ויש להעיר שסברא זו גופא תלויה בנדון דידן, שכן אם נניח שגם האם חייבת לספר את ההגדה לבנה – אף על פי שככלל היא אינה חייבת ללמדו תורה – יצא שחייב ההגדה אינו מדין חינוך ואולי הוא מתקיים גם בבן גדול. אך אם נקבל את ההנחה שרק האב חייב במצות "והגדת לבנך" מסתבר יותר לכלול מצוה זו בגדרי מצות חינוך הכללית, שאינם מתייחסים לבן גדול אלא רק לבן קטן. ועיין בספר מקראי קדש – הלכות ליל הסדר (לר' משה הררי, פרק ו הערה ה) שהביא בשם הגר"מ אליהו שמצות "והגדת לבנך" אינה מתייחסת לבן גדול, אלא דווקא לבן קטן שלא עמד על דעתו בשלימות. וצריך עיון אם האב חייב בהגדה לבתו אף על פי שהוא אינו חייב ללמדה תורה.

מסקנה

כיון שהאב אינו מצווה לספר ביציאת מצרים דווקא לבנו, ובפרט שמדובר בבן גדול, לכן הבן יכול להסב לסדר הפסח אצל מי מהם שירצה. ואף על פי שאביו ודאי חייב במצות "והגדת לבנך", ואילו חיובה של האם במצוה זו תלוי במחלוקת בין הפוסקים, הוא אינו חייב להמציא את עצמו לפני אביו ולתת לו עדיפות קודם אמו.

מאידך, ישנם שיקולים אחרים שעליו לשקול בכואו להחליט את מי להעדיף – את אביו או את אמו. ומאחר שהוא מחוייב הן בכבוד אביו והן בכבוד אמו, על הבן לשקול מי יצטער יותר אם לא ימצא לידו בליל הסדר, האב או האם: אם האם תצטער יותר, כגון שהיא תהיה בודדה בליל הסדר והאב ימצא במשפחתו, עליו להעדיף אותה על פני אביו, משום כבוד אביו ומשום מצות שמחת יום טוב, שהרי בני הזוג עוד לא התגרשו, וכל עוד היא אשתו – חובת בעלה לשמח אותה. ובהעדר שמחת חגיגה במקדש הוא חייב לשמחה בבגדי צבעונין

וכדומה, וקל וחומר שבמצב של פירוד ביניהם ראוי שהוא יוותר על ההסיבה במחיצתו של הילד למענה, ולשמחה בכך לכבוד יום טוב. אך אם האם תימצא במשפחה והאב יישאר בודד, נראה שמצות שמחתו קודמת לשמחתה. וכיוצא בזה, אם מכל סיבה שהיא אחד ההורים יצטער יותר מחברו על חסרונו של הבן, נראה שעליו להעדיפו משום שמחת יום טוב.

מדברי הגר"י אריאל שליט"א עולה גם כן: א. אין מצווה מיוחדת של "והגדת לבנך" שהאם מצווה למסור את הבן לאביו כדי לקיים מצווה זו; ב. יש דעות שגם האם מצווה במצוות "והגדת לבנך"; ג. גם אם רק האב חייב במצוות "והגדת לבנך" – זו חלק ממצוות חינוך שמוטלת על האב. ומילתנו אמורה שבמצוות חינוך האם משמשת שליחה נאמנה של האב יום יום לחנך את הילדים במצוות – תפילות, קריאת שמע, נטילת ידיים, מוסר והנהגות. ולא מתקבל על הדעת שדווקא בסיפור יציאת מצרים האב 'יחמיר' שהאם לא תזכה לעולם להסב עם ילדיה כיוון שהאב 'נזכר' לקיים את מצוות החינוך בליל הסדר, והאם שטורחת בגידול ילדיה כל השנה תצטער ותשב בודדה בליל הסדר.

לכן גם קשה לקבל את דעת הרוב בפד"ר כ"א שקבעו שילדים יהיו אצל האב מדין מצוות חינוך וזו לשונם:

וכיון דנקטינן להלכה שהבן אצל אביו משום מצות חינוך, והגם שבבתי הדין פסקינן בהרבה מקרים שהבן אצל אמו – הטעם לכך הוא שבזמן הזה עיקר החינוך הוא במוסדות החינוך ואין נפקא מינה אם הבן אצל האב או אצל האם, – מכל מקום משנה לא זזה ממקומה, וההלכה היא שהבן אצל אביו מטעם חינוך, "ואיך יחנכנו והוא גדל בין הנשים" (לשון הראב"ד פרק כא מאישות הלכה יז). ולפיכך בדברים שעיקר החינוך בבית ולא במוסדות החינוך ודאי שמצות חינוך קובעת שיהיה אצל האב ולא אצל האם.

וקשה, כאמור, שהרי במקרה דנן האם היא שמחנכת בבית והיא שליחת האב בכל ימות השנה כפי שה'תלמוד תורה' שליחו של האב כל השנה ללמד תורה. וכבר ביארנו שלא הגיוני הדבר שכאשר הבנים אצל האם בזכות יחמיר האב שיקיים דווקא הוא את מצוות חינוך בעצמו, כאשר האם הדואגת כל השנה לחינוך הילדים תשב גלמודה ובודדה בליל הסדר, שהרי לפי דבריהם בכל חג ושבת יכול האב לומר "רצוני שילדי יהיו אצלי כדי שאחנכם במצוות לולב, סוכה, קידוש" וכדומה ויוכל גם לומר שרצונו ללמוד עם ילדיו. על כורחך יש לומר שחלוקת השבתות והחגים פירושה הסכמה שבחלק מהזמן האב נמצא עם ילדיו, והוא מחנכם למצוות ומלמדם תורה, ובחלק מהזמן הילדים נמצאים אצל האם, והיא מקיימת את מצוות החינוך גם בשליחות האב.

ועיין שם בפד"ר שהאריכו וסיכמו בצורה יפה מאוד את גדרי מצוות חינוך. אבל מצוות חינוך, כאמור, אינה יכולה להיות סיבה שבגללה נקבע כי הילדים יהיו אצל האב בכל ליל סדר ובפרט לפי מה שכתבו שהמצווה של סיפור יציאת מצרים היא פרט במצוות תלמוד תורה (עיין שם שהאריכו לנסות ולהוכיח זאת, אף על פי שנראה פשוט שהדבר אינו מדויק, אבל אין זה מעניין פסק דין ואין מקום להאריך בו) – הרי פשוט כמבואר שמועיל בתלמוד תורה שליחות, ואין מקום לקבל את דרישת האב, כמבואר לעיל.

לסיכום

א. נחלקו הגאונים והראשונים אם יש מצווה עצמאית מן התורה בסיפור יציאת מצרים.

ב. נחלקו אם גם אישה מצווה בסיפור יציאת מצרים וחייבת גם היא ב"והגדת לבנך".

ג. גם לדעות שיש מצווה עצמאית בסיפור יציאת מצרים נחלקו האחרונים בגדר מצוות "והגדת לבנך": לחלק מן הדעות אכן יש על האב מצווה של "והגדת לבנך" דווקא אולם מועילה בזה שליחות כמו במצוות תלמוד תורה, ואם "והגדת לבנך" הוא חלק מן המצווה – יש אומרים שגם האם מצווה בו.

ד. לרובם של הראשונים והאחרונים במצווה של סיפור יציאת מצרים גדר הכתוב "והגדת לבנך" הוא "דיבר הכתוב בהווה", ומקיים אדם את המצווה גם על ידי סיפור לאשתו, לחברו או לכל אדם. ואין כלל מצווה מיוחדת לספר לבנו דווקא.

ה. מצוות חינוך שבה מחויב האב מתקיימת כל השנה על ידי שליחי הבעל – מורים, רבנים, אשתו וכד' ואינה יכולה להיות סיבה שהילדים יהיו בליל הסדר דווקא עם האב.

ו. מצוות שמחת יום טוב של האם הטורחת כל השנה בגידול ילדיה, שלא תשב בכל שנה גלמודה ובודדה, דוחה ספק 'הידורים' של האב ברצון להיות עם ילדיו בליל הסדר.

מסקנה

אשר על כן קבע בית הדין שהילדים יהיו אצל האם השנה בליל הסדר, ובכל שנה מכאן ולהבא בסבב – פעם אצל האב ופעם אצל האם. מצוות "והגדת לבנך" אינה סיבה לשינוי סדר זה או לקביעה שבכל שנה בליל הסדר יהיו הילדים אצל האב.

הרב שלמה שפירא

הרב ציון לוז-אילוז

מצטרפים למסקנה. כפי שקבענו בהחלטתנו מצוות "והגדת לבנך" אין בה כדי לקבוע שבכל שנה הקטינים יהיו בליל הסדר עם האב ולא עם האם.

נפסק כאמור.

ניתן ביום ו' באב התשע"ח. (18.7.2018)